

Cumhuriyet Dönemi Aktörlerinden Sadri Maksudi Arsal: Liberal Milliyetçi Tema*

Mustafa Demirci**

Öz

Bu çalışma Sadri Maksudi Arsal'ın liberal milliyetçilik anlayışını ele almaktadır. Çalışmanın yöntemi doküman analizi olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda Arsal'ın siyasal düşünceleri, milliyetçilikle ilgili çalışmaları ve alan yazınında liberal milletçilikle ilgili düşünceleri yansıtan çalışmalar ele alınmıştır. Araştırmanın veri analizi, nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi yoluyla gerçekleştirilmiştir. Verilerin analizi bir döngü şeklinde sistematik bir şekilde yapılmıştır. Bu döngünün adımları Arsal'ı ve yaşadığı dönemin siyasal yönünü ele alma, liberal milliyetçiliğin önde gelen isimlerinin düşüncelerini inceleme, Arsal'ın millet ve milliyetçilik hakkındaki görüşlerini ele alma, liberal milliyetçiliğin üzerinde durduğu kavramları inceleme, liberal milliyetçiliğin önde gelen isimleri ile Arsal'ı düşüncelerini karşılaştırma yapma süreçlerinden oluşmaktadır. Veri analizi sonucunda, Sadri Maksudi Arsal ve yaşadığı dönemin siyasal yapısı, Arsal'ın millet ve milliyetçilik yaklaşımı, bireyin millet içindeki rolü, kozmopolitlik, federalizm ve barış meselesi, azınlık meselesi, milliyetçilik ve ilerleme olmak üzere toplam altı temel başlık belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sadri Maksudi Arsal, Milliyetçilik, Liberal Milliyetçilik, Osmanlı, Türkiye.

**Sadri Maksudi Arsal, One of the Actors of the Republican Period:
Liberal Nationalist Theme**

Abstract

This research addresses Sadri Maksudi Arsal's understanding of liberal nationalism. The method of the study was determined as document analysis. Accordingly, Arsal's political thoughts, his studies on nationalism and studies reflecting liberal nationalism in the literature have been discussed. Data analysis of the research was carried out through content analysis, one of the qualitative research methods. Data analysis was done systematically in a cycle. The steps of this cycle consist of several processes that deal with Arsal and the political aspects of the period in which he lived, that examine the thoughts of the leading figures of liberal nationalism, and discuss Arsal's views on the nation and nationalism, examine the concepts that liberal nationalism emphasizes, and finally comparing Arsal's ideas with the leading names of liberal nationalism. As a result of the data analysis, a total of six main headings were determined: Sadri Maksudi Arsal and the political structure of his period, Arsal's approach to nation and nationalism, the role of the individual in the nation, cosmopolitanism, federalism and peace issue, minority issue, nationalism and progress.

Keywords: Sadri Maksudi Arsal, Nationalism, Liberal Nationalism, Ottoman, Turkey.

*Bu çalışma, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı'nda, Prof. Dr. Atilla Doğan danışmanlığında savunduğum "Sadri Maksudi Arsal'ın Düşünce Dünyasında Liberal Milliyetçi Tema" adlı doktora tez çalışmasından türetilmiştir.

**Dr. Öğretim Gör. | Artvin Çoruh Üniversitesi, Yusufeli MYO | mustafademirci@artvin.edu.tr
ORCID: 0000-0002-7341-3696 | DOI:10.36484/liberal.1146569
Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 27, Sayı:107, Yaz 2022, ss. 65-93.
Gönderim Tarihi: 21 Temmuz 2022 | Kabul Tarihi: 22 Eylül 2022

Giriş

Sadri Maksudi Arsal, Türk siyasal hayatının önde gelen isimlerinden olmuştur. Ulus devletinin inşası sürecine katılan Arsal, milliyetçilik yaklaşımı ile dönemin politikalarına etki etmiştir. Arsal'ın milliyetçilik anlayışı tüm milletlerin eşitliğine ve ayrı ayrı kıymetine dayanmaktadır. Türkoloji ve milliyetçilik konularında çalışmış birçok düşünürden dersler almıştır. Kendi milliyetçilik yaklaşımını *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları* başlıklı kitabında dile getirmiştir. Arsal'ın millete ve milliyetçilik olgularına bakışı çok yönlü gözükmektedir. Birçok konuda karma bir yaklaşım benimsediği söylenebilir. Bununla birlikte Arsal Türk siyasal hayatı içerisinde genellikle liberal milliyetçi düşünür olarak anılmıştır. Ancak liberal milliyetçilikle anılmasının nedenleri üzerinde yeterince durulmamıştır.

Milliyetçilik kavramı sosyal bilimlerin ve özellikle siyaset biliminin ele aldığı önemli kavramlardan birisidir. Özellikle Fransız Devrimi'nden bu yana önemini devam ettiren kavram bir o kadar da tartışmalıdır. Kavrama yönelik bakış farklılıkları ve milliyetçiliğin farklı şekilde ele alınması beraberinde milliyetçilik tipolojilerinin oluşmasına neden oldu. Liberal milliyetçilik bu tipolojilerden yalnızca birisidir. Kymlicka (1998: 25-26), milliyetçiliğin bu şeklinin 1990'lı yıllarda geliştiğini ifade etmektedir. XX. Yüzyılda toplumun önemine değinen komüniteryan düşüncenin gelişimi ile toplumsal dayanışmayı temel alan yaklaşımlar güçlenmeye başladı. Modernite ve atomistik birey anlayışı ise sorgulanmaya başlandı. (Dagger, 2004: 171). Ulus devletlerin homojenliği ve bütünlüğü aleyhine gelişen atomistik birey anlayışına bir tepki olarak liberal milliyetçilik akımı gelişti. 1980'li ve 1990'lı yıllarda Neil MacCormick, David Miller ve Yael Tamir gibi düşünürler yazdıkları eserlerde ulus devlet lehinde yeni bir savunu başlattı. Nitekim bu üç isim liberal milliyetçiliğin temsilcileri arasında nitelendirildi (Charney, 2003: 295; Özer ve diğerleri, 2018: 42). İlk olarak Neil MacCormick, "Questioning Sovereignty" adlı çalışmasında milliyetçiliğin liberal şeklinin olup olamayacağını sorgulamıştı (MacCormick, 2002: 174-177). Birey ve toplum ilişkisinde topluma ayrı bir kişilik atfeden Miller, *On Nationality* adlı kitabı ile milliyetçiliği yeniden ele almıştı. Miller, milleti ortak tarihe, ortak inanca sahip; karşılıklı sözleşme ile oluşmuş, belirli bir toprak parçasına bağlı olan; diğer toplumlardan ayrı kendine özgü ortak bir kültürü paylaşan birimler olarak nitelendirmiştir (Miller, 1995: 27). Liberal milliyetçilikle anılan bir diğer düşünür Tamir olmuştur. Tamir, küreselleşmeye rağmen ulus devletin neden ayakta kalmaya devam ettiğini *Why Nationalism* adlı eserinde dile getirmiştir. Ona göre ulus

devletin homojenliğinin aleyhine dönük tüm gelişmelere rağmen ulus devletin bir alternatifi bulunmamaktadır (Tamir, 2019: 155).

Etimolojik anlamda “liberalizm” ile “liberty” (özgürlük) kelimeleri arasında bir bağlantı ve birleşmenin olduğu kabul edilmektedir. Liberalizm temel konularından birisi bireysel hürriyetin önemi olmuştur (Yayla, 2002:16-17). Liberal milliyetçilik, liberalizmin bireyler için temel kabul ettiği özgürlüğü milletler için kullanmaktadır. Liberal milliyetçilik, atomistik birey anlayışına ve küreselleşmeye karşın ulus devleti doğal birimler olarak yeniden savunan bir milliyetçilik anlayışı olmuştur. Heywood, liberal milliyetçiliği tanımlarken ulus devletlerin öz yönetim hakkına, milletlerin eşitliği ilkesine ve birey ile ulus arasında ahlaki benzerliğe vurgu yapmaktadır (Heywood, 2015: 339). Liberal milliyetçiliğin önemli bir içeriği bireylerin bir kültürün parçası oldukları düşüncesidir. Tamir, kültür ve üyelik, değerinden ancak birlikte yararlanabilecek komünal özellikler olarak nitelendirmiştir. Bu anlamda belli bir kültürün üyesi olmaktan ötürü her bireyin sahip olduğu bir kültür hakkı vardır. Kültür hakkı, bireylerin bir dili paylaşabilecekleri, geçmişin anılarını sürdürebilecekleri, kahramanlarını sevebilecekleri, tatmin edici bir şekilde yaşayabilecekleri bir kamusal alan hakkı anlamına gelmektedir. Bu durum ulusal yaşama denk düşmektedir. Liberal milliyetçilik, tüm ulusların eşit haklara sahip olması gerektiği fikrine dayanır ve aslında evrensel yapısını özünde bulunan bireysel haklar teorisinden alır (Tamir, 1993: 8-9). Böylece ulus devletin liberal politik bireyleri arasında çözülen dayanışma bağları liberal milliyetçilikle yeniden tesis edilmeye çalışılmıştır. Liberal milliyetçilik, liberalizmin bireyi esas alan ve hukuki bir statüye dayalı bir yurttaşlık anlayışını benimseyen yaklaşımı eleştirmektedir (Karabulut, 2014: 875-). Ulusu, hukuka dayalı bir yurttaşlar topluluğu şeklinde tanımlamak yerine ortak geçmişe ve mirasa sahip kültürel topluluklar olarak tanımlamaktadır (MacCormick, 2002: 186). Liberal milliyetçilik hem homojenlikten (Miller, 1995: 90-91) hem bir ulus içerisinde yaşayan azınlık grupların kültürel özerkliğinden (Kymlicka, 1998: 26) yanadır. Ancak her iki durumda da yurttaşlar arasında karşılıklı rol ve ödevlerin bulunduğu ve vatanseverlikle devam eden bir toplumsal yapı arzulanır. Sağlıklı bir toplum için dayanışma gereklidir (MacCormick, 2015: 924). Dayanışmanın gereği olarak bireye yüklenen ödev ve sorumluluklar bireylerin liberalizmle temellendirilmiş hak ve özgürlüklerini sınırlandırmak bir yana dursun, bu hak ve özgürlükleri garanti altına alır. Nitekim güçlü bir demokrasi, güçlü bir toplumsal kimlik mekanizması aracılığıyla mümkün olur. Çünkü arzu edilen liberal ilkeler ancak ortak bir ulusal kimliği paylaşan bir politik toplulukta mümkün olur. Bunun için yurttaş etkinliği, ulusal politik topluluk içerisinde sınırlandırılır. Her yurttaşın ulusal ve kültürel değerleri gözetmesi,

ortak bağlar etrafında kümelenmesi ve ortak iyi için amaç edinmesi gerekir. Böylece atomistik bireyciliğin yarattığı yurttaşlık krizi güçlü bir ulusal kimlik aracılığıyla çözülmüş olur (Karabulut, 2014: 875-881).

Liberal milliyetçiliğin ayırt edici özellikleri şu şekilde sıralanabilir;

- Ulusu liberal ilkelerle yeniden yorumlaması
- Ulusları ortak tarihi ve kültürel birimler olarak kabul etmesi
- Hukuksal yurttaşlık yerine karşılıklı bağlara ve sorumluluklara sahip ulusal kimliği tercih etmesi
- Homojenlikten yana ulus devlet anlayışı
- Her ulus için devlet kurma hakkı yerine tek devlet içerisinde azınlıklar için kültürel özerklikten yana olması
- Liberalizmin bireye sunduğu hak ve özgürlükleri kolektivizmle garantilemesi
- Bireylerin belli bir kültüre ve belli bir kimliğin parçası olma hakkını savunması
- Bireylere belli bir kolektivitinin parçası olmasından ötürü rol ve ödevler yüklemesi

Liberal milliyetçilik yaklaşımı, demokratik katılımı bir ulusa üyelikle anlamlandırması yönünden eleştirilmektedir. Yetkin yurttaşlığı mümkün kılan en iyi yapı ortak bir ulusal kimliği oluşturan topluluklarda mümkün olduğunu varsaymaktadır (Karabulut, 2014: 881). Liberal milliyetçiliğin çözmesi gereken önemli bir problem toplumsal bütünlüğün temini adına homojenlik lehinde tutunduğu tavra karşın demokratik ve liberal hak ve özgürlüklerin nasıl çatışmadan bir arada bulunabileceğidir. Türk siyasal hayatında liberal milliyetçilik akımı Arsal gibi isimlerle anılmıştır. Arsal'ın milliyetçilik anlayışının anlaşılması hem milliyetçilik kuramlarının hem dönemin siyasal ortamının anlaşılması bakımından önemlidir. Bu çalışmanın önemli bir yönü 1990'lı yıllarda gelişen liberal milliyetçilik kuramının izlerine çok daha erken dönemde Arsal'ın düşüncelerinde olup olmadığının ortaya konmasıdır. Bu çalışmada Arsal'ın liberal milliyetçi bir temaya sahip olup olmadığı üzerinde durulacaktır. Bu doğrultuda çalışma üç bölümden oluşmaktadır. İlk olarak Sadri Maksudi Arsal'ın hayatına ve yaşadığı dönemdeki politik gelişmelere yer verilecektir. İkinci olarak Arsal'ın millet ve milliyetçilik yaklaşımı ele alınacaktır.

Arsal ile ilgili alan yazındaki çalışmalara bakıldığında, çalışmaların çoğunun Arsal'ın biyografisi, tarih ve hukuk yönü ile ilgili olduğu görülmektedir. Arsal hakkında yapılan biyografi çalışmalarının başında Adile Ayda'nın, (1991) *Sadri Maksudi Arsal* başlıklı kitabı gelmektedir. Ayrıca Editörü Gedikli,

Yörük ve Kalıpçı'nın olduğu, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası'nın* "Ord. Prof. Sadri Maksudi Arsal'a Armağan Özel Sayısı" (2017) Arsal hakkında yapılmış çok yönlü bir çalışma olarak nitelendirilebilir. Bu sayıda Halil İnalçık, Adile Ayda, Gönül Pultar, Ali Birinci ve Ali Adem Yörük gibi isimler Arsal'ın hayatını kaleme almıştır. Arsal'ın millet ve milliyetçilik görüşlerini ele alan başlıca çalışmalardan birisi de Nevin Güngör Ergan'ın (2017) kaleme aldığı yazıdır. Arsal hakkında yapılan daha erken dönem çalışmalar arasında Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü tarafından yayımlanan *Türk Kültürü Aylık Dergisi* yer almaktadır (1967; 1968). Aynı dergide Halil İnalçık tarafından "Sadri Maksudi Arsal" başlığıyla bir makale yayınlanmıştır (İnalçık, 1963). Bir diğer çalışma ise Bolay (2002) tarafından gerçekleştirilmiştir. "Cumhuriyet Dönemi Düşünce Hayatı" başlıklı çalışmasında Arsal'ın Türk milliyetçiliğine katkısı ve milliyetçilik düşüncesine yer verilmiştir. Bu eserlerin dışında Arsal'ın da kendisine ait kitap ve makaleleri bulunmaktadır. Arsal'ın siyasi fikirlerini görmek adına en önemli eseri *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları* (2018) adlı eseridir. Ayrıca *Türk Dili İçin* (1930) adlı eseri millet ve milliyetçilik konularının değerlendirilmesi bakımından önemli bir kaynaktır. Son olarak Arsal'ın, *Tasvir* (1945; 1946), *Cumhuriyet* (1948; 1950), *Milliyet* (1928) ve *Türk Yurdu* (1911; 1925) gibi gazete ve dergilerde birçok yazısı bulunmaktadır (Yörük, 2017: 134-146). Arsal'ın milliyetçilik anlayışı üzerinde yapılan araştırmalar sınırlı kalmıştır. Kılıç'ın (2007: 132) çalışmasında Arsal'ın Türk milliyetçiliğinde liberal milliyetçiliği temsil ettiği belirtilmiştir. Ancak bu çalışmada odak noktası Sadri Maksudi Arsal olmadığından onun fikirleri karşılaştırmalı olarak yeterince ele alınmamıştır.

Görüldüğü gibi Arsal düşünceleri ile liberal milliyetçilik anlayışı konusunda çalışma yapılmasının alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çünkü yapılacak olan bu çalışmanın Sadri Maksudi Arsal'ın liberal milletçilik düşünceleri yönünün incelenmesi ile özgünlük sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırma, Arsal'ın liberal milliyetçi bir temaya sahip olup olmadığını ortaya çıkarmak amacıyla yapılmıştır. Bu bağlamda şu araştırma sorularına cevap aranmıştır. Arsal'ın yaşadığı çevre onun milliyetçilik düşüncelerine nasıl etkide bulunmuştur? Arsal'ın kendi yazılı eserlerindeki siyasi görüşleri, yazılı eserlerinde milletçilik düşünceleri nasıldır? Liberal milletçilikle anılan düşünürle Arsal'ın milletçilik düşünceleri arasında benzerlikler nelerdir?

Yöntem

Bu araştırma Sadri Maksudi Arsal'ın liberal milliyetçilik anlayışıyla ortak özellikler taşıyıp taşımadığını ortaya koymak amacıyla yapıldığından, Arsal ile ilgili kaynaklara ulaşmayı gerektirmektedir. Bu nedenle araştırmanın yöntemi doküman analizi olarak tercih edilmiştir. Doküman analizi, yazılı materyallerin, kayıt veya belgelerin araştırma amacına göre incelenmesi olarak bilinmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2008).

Veri Toplama Süreci

Doküman analizinde veri kaynakları olarak etkinlik programları, gazeteler, kitaplar ve broşürler; günlükler ve dergiler gibi kaynaklar kullanılabilir (Bowen, 2009). Bu araştırmanın veri setini de gazeteler, makale ve dergiler oluşturmaktadır. Bu bağlamda Arsal'ın siyasal düşünceleri, milliyetçilikle ilgili çalışmaları ve alan yazınında liberal milletçilikle ilgili düşünceleri yansıtan çalışmalar ele alınmıştır. Böylelikle Arsal'ın liberal milletçilik düşüncesinde var olan göstergelerin alan yazından yararlanılarak kapsamlı bir şekilde incelenmesi amaçlanmıştır. Alan yazında bilindiği gibi liberal milletçilik düşüncesinde MacCormick, Miller ve Tamir ön plana çıkmaktadır (Charney, 2003: 295).

Verilerin Analizi

Araştırmanın veri analizi, nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi yoluyla gerçekleştirilmiştir. Verilerin analizi bir döngü şeklinde sistematik bir şekilde yapılmıştır. Öncelikle Arsal'ın millet ve milletçilikle ilgili çalışmaları incelenmiştir. Daha sonra Arsal'ın milletçilik düşüncesini derinlemesine incelemek için alan yazından faydalanarak liberal milliyetçikte ön plana çıkmış isimlerin çalışmaları incelenmiştir. Sonra tekrar Arsal'ın millet ve milletçilikle ilgili çalışmaları incelenmiştir. İki veri grubu arasında karşılıklı bir döngü oluşarak Arsal'ın liberal milletçilik yönü bütüncül olarak incelenmiştir. Şekil 1'de veri analizi sürecinde izlenen döngünün özeti yer almaktadır.

Şekil 1. Araştırmanın Veri Analizi Süreci

Şekil 1’de görüldüğü gibi veri analizi, bir döngü şeklindedir. Veri analizi sonucunda, *Sadri Maksudi Arsal ve Yaşadığı Dönemin Siyasal Yapısı*, *Arsal’ın Millet ve Milliyetçilik Yaklaşımı*, *Bireyin Millet İçindeki Rolü*, *Kozmopolitlik*, *Federalizm ve Barış Meselesi*, *Azınlık Meselesi*, *Milliyetçilik ve İlerleme* olmak üzere toplam altı temel başlık belirlenmiştir.

Bulgular

Arsal’ın liberal milliyetçilik yönünü, Arsal’ın kendi çalışmaları ve liberal milliyetçilikle ilgili alan yazındaki çalışmalarla ele alan bu çalışmada, bulgular veri analizinde belirlenen başlıklara göre ele alınmıştır. Arsal’ın liberal milliyetçilik düşüncesini bu başlıklara göre sırasıyla aşağıda açıklanmıştır.

Sadri Maksudi Arsal ve Yaşadığı Dönemin Siyasal Yapısı

Tatar Türklerinden olan Arsal, Rusya idaresinde yer alan Kazan’da 1878 yılında dünyaya gelmişti. (Pakaslahti, 1968: 8). Arsal, milli varlığının farkında olan Müslüman bir azınlık içinde dünyaya gelmişti (Yörük, 2017: 124). Eğitime önem veren bir ailenin üyesiydi. Babası Nizameddin Maksudi imamdı (Akpınar, 1991: 396). Abisi Hadi Efendi ise pedagoji çalışmıştı. Arsal’ın eğitim hayatı Kazan’ın Taşsu köyünde başladı. İlkokulunu burada tamamladıktan sonra Kazan’da Allamiye Medresesine gitti. Bu yıllar Türk dünyasında milli uyanışın parlayıp alevlendiği bir devirdi (İnalçık, 1963: 49). Arsal’ın eğitim hayatında aldığı en önemli karar Rus okuluna yazılması oldu. Bu olay

Müslüman Türkler arasında alışılmış bir durum değildi. Ancak Arsal yaşadığı Rusya’da Rusçanın öğrenilmesi gerekliliğine inanıyordu. Rus okulunda özellikle Türk romanları ve Fransız edebiyatı ile ilgileniyordu. Kazan lehçesi ile yazılan ilk edebi eser olarak kabul edilen Maişet romanı bu ilginin bir neticesiydi (Ayda, 1991: 12-23).

Arsal’ın fikirlerinin oluşmasında Rusya’da azınlık bir Müslüman-Türk olarak yaşıyor olmasının önemli etkisi oldu. Rusya’nın Ruslaştırma çabası Müslüman-Türk azınlıklar arasında milli kimliğin korunması çabasını getiriyordu. Bu milli mücadelenin önemli aktörlerinden İsmail Gaspıralı, düşünceleri ve tavsiyeleri ile Arsal üzerinde tesir yaratmıştı (Ayda, 1991: 20). Arsal’ın eğitim kariyeri, birçok önemli kişiyle tanışmasına imkân tanıdı. Eğitim için İstanbul ve Paris’te bulundu (Poray, 1967: 299). Paris’te Sorbon Üniversitesi’ne girdi. Hukuk Fakültesinin yanında Yüksek İctimai İlimler Okulu’na da yazıldı. Burada Gabriel Tarde, Levy Brühl ve Durkheim gibi sosyolojinin ve milliyetçiliğin öncü isimlerinden dersler aldı. Arsal, Fransa’da Ahmet Rıza, Yahya Kemal gibi birçok Osmanlı aydını ile tanışma imkânı buldu. Burada Yusuf Akçura ile İsmail Gaspıralı için jübile hazırladı. Gaspıralı’nın jübilesi Türklerin milli konulardaki ilk toplantısı niteliğini aldı (Ayda, 1991: 28-32). Bu toplantıda Türkleri ilgilendiren milli konular, Çarlığın Ruslaştırma politikalarına karşı mücadele çareleri üzerinde durulmuştu (Hablemitoğlu, 2004: 86).

Aynı dönem Osmanlı İmparatorluğu’nun kendi bütünlüğünü korumak için mücadele verdiği yıllardı. Çöküş sürecindeki imparatorluk içerisinde birçok yeni akım ortaya çıkmıştı. Osmanlıcılık, İslamcılık ve milliyetçilik akımları çeşitli aydın ve devlet adamlarınca savunuluyordu. Devletin çöküş nedenleri tartışılıyor ve Batı’nın giderek artan üstünlüğü merak ediliyordu. Tüm bunlar beraberinde Batılılaşma hareketlerinin doğmasına neden oldu. Batılılaşma kavramı çeşitli tanımlamalarla ifade edilmekle birlikte içeriğinde bilim, kültür, ekonomi, siyasi vb. birçok konuda değişim ve yenilenme anlamına geliyordu (Önsoy, 1989: 365). Batılılaşma hareketleri ile paralel olarak vatan, millet, hürriyet ve eşitlik gibi kavramlar imparatorluk içerisine girdi (Kushner, 1979: 3-4). Liberalizm ve milliyetçilik kavramları da Osmanlı’nın ayakta kalması için dillendirilen kavramlar arasında yer aldı. Tanzimat döneminde mülkiyet hakkı belirginleşmiş ve hukuki güvence altına alınmıştı. II. Meşrutiyet döneminde liberal düşünce ekonomik alanda da kendini göstermeye başladı (Yıldırım ve Bıçakçı, 2019: 213). Bu dönemde birçok liberal parti söz konusu olmakla birlikte Prens Sabahattin’in Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti en bilinedir. Sabahattin, içerisinde farklı görüşleri barındıran Jön Türk hareketinin önemli temsilcilerinden birisidir. Le Play okuluna mensup olan Edmond Demolins’in “Bireyci ve Toplulukçu Cemiyetler”

hakkındaki görüşlerinden etkilenmiştir. Sabahattin, memurlar topluluğu olarak nitelendirdiği Osmanlı'nın toplulukçu bir yapıya sahip olduğunu ve tebaanın devlete bağımlı olarak her şeyi devletten ve topluluktan beklediğini ifade etmektedir (Ünal ve Kavuncuoğlu, 2015: 121-122). Osmanlı'nın kuruluşunu bireyi esas alan toplum modeline geçilmesinde görmekteydi (Berkes, 2012: 392-398). Ancak bu dönemde Sabahattin'in temsil ettiği liberal görüş, Ahmet Rıza'nın temsil ettiği merkezîyetçi yaklaşımdan daha geri planda kaldı. Yine Jön Türk hareketi içerisinde gelen Ahmet Rıza'nın önderliğindeki İttihat ve Terakki Cemiyeti dönemin başat aktörü haline geldi. Cumhuriyet döneminde ise liberal görüş Osmanlı'nın son dönemlerinde olduğu gibi başat siyasal grup karşısında geri planda kaldı. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın (CHF) karşısında muhalif bir parti olarak ortaya çıkan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) ile Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) varlıklarını sürdüremedi. Kısa sürede bir kitle partisi haline gelen SCF, liberal anlayışı benimsemenin yanında cumhuriyetçilik, milliyetçilik ve laiklik esaslarına da bağlı olduklarını belirtmişti. CHF içerisinde çıkan ve devletçi anlayışı benimseyen İsmet İnönü'ye muhalif olanlar tarafından kurulan partinin önemli temsilcilerinden birisi de liberal bir yaklaşıma sahip olan Adnan Menderes'di (Aydın, 2011: 3-4). SCF, artan siyasal gerilim ve baskılar sonucunda varlığını devam ettiremedi. 1946 yılına gelindiğinde liberallikle ve muhafazakârlıkla anılan Demokrat Parti (DP) kuruldu. DP, 1950 yılında yapılan seçimleri kazandı. Bu seçimlerde Arsal da DP'den Ankara milletvekili olarak seçildi.

Milliyetçilik akımının gelişimi ise liberal düşünce gibi imparatorluğun bütünlüğünü koruma çabasının neticesinde oldu. 18'inci yüzyılda başlayan modernleşme süreci ile imparatorluk yeni bir vatandaşlık anlayışı ile bütünlüğünü korumaya çalıştı. Toplumsal ve siyasal düzen vatan temelli Osmanlıcılık politikası ekseninde kurulacaktı. Din temelli millet anlayışının yerine eşit vatandaşlığa dayalı yeni bir toplum anlayışı ile imparatorlukta ayrılıkçı politikaların engelleneceği sanılıyordu. Osmanlıcılık politikası merkezi otoritenin yanında dönemin önemli aktörlerinden Yeni Osmanlılar tarafından da temel politika olarak destekleniyordu. Bu politika Yeni Osmanlıların ardından Jön Türkler ve hatta bir süre İttihat ve Terakki tarafından da takip edilmişti. Onları merkezi iktidardan ayıran temel mesele ise hürriyet, meşrutî monarşi gibi konulardı. Bu dönemde Osmanlı'da Türk milliyetçiliği temel bir politika olarak dillendirilmiyordu. Ancak Balkanlar'da ve Güney'de yaşanan toprak kayıpları milliyetçilik akımının güçlenmesine yol açtı. Rusya Türklerinin de etkisiyle Türk milliyetçiliğine ilgi giderek arttı. Rusya'daki siyasal ortam Müslüman Türk azınlıkların milli bilincini artırmış ve İsmail

Gaspıralı, Yusuf Akçura ve Arsal gibi aydınlar tarafından Türk milliyetçiliğinin gelişimine katkıda bulunmuştu.

Rusya ile içinde barındırdığı Müslüman Türk halkları arasındaki münasebet milli bilincin devamlılığına neden olmuştur. İki topluluk arasındaki ilişki çok eskilere dayanmaktadır. Altın Orda Devleti'nin yıkılışı ile Türklerin hâkimiyeti altında olan bölgede Çarlık Rusya'sı kurulmuştu. Timur'un saldırıları sonrasında zayıflayan Altın Orda Devleti çeşitli hanlıklara bölündü. Hanlıklar Rusya'nın artan baskısını engellemeye çalışsa da bunda başarılı olamadı Büyük Petro (1682-1725) devrine gelindiğinde Rusya İmparatorluğu meydana geldi (Devlet, 2020: 76-77). Rus Çarlığı siyasi birliğini edindikten sonra bölgesinde dağınık şekilde yaşayan Müslüman azınlığı kontrol altına alma politikasını benimsedi. Müslüman nüfus Çarlık Rusya'nın siyasi, ekonomik ve kültürel baskısı altındaydı. Buna karşı Çarlığın Türkistan bölgesinde geliştirdiği ticarete aracılık rolü üstlenen Tatar ve Kazan halkları ekonomik olarak gelişme fırsatı yakalamıştı. Ancak bu avantaj Rusya'nın Türkistan'ı eline geçirmesi ile ortadan kalkacaktı. Kazan ve Tatar Müslümanları Şehabeddin Mecani, Abdülkayyum Nasırı gibi aydınların öncülüğünde Rus yayılcılığına karşı önlemler almaya başladı. Bu mücadeleler İsmail Gaspıralı tarafından daha sistemli hale getirilecekti. Gaspıralı'nın yöntemi Rusya Müslümanlarının modernleşmesi, eğitim ve kültür alanında yükselmesi doğrultusunda idi. Böylece çağın koşullarına ayak uydurabilen, milli bilincinin farkına varan güçlü bir Türk burjuvazisi ortaya çıkacak ve Rus yayılcılığına karşı koyabilecekti (Erkan, 2019: 758).

Rusya'nın 19'uncu yüzyıldan beri Türklerin yaşadığı alanlarda hâkimiyet kurma çabası (Laçiner ve Bora, 1995: 116) Arsal gibi Türk milliyetçisi aydınların gelişmesine neden oldu. Osmanlı İmparatorluğu'nun Kırım örneğinde olduğu gibi Rusya hâkimiyetinde olan birçok yerde Türk-Müslüman halklarla bağları bulunmaktaydı. Rusya, bir zamanlar Osmanlı'nın eyaleti olan bu bölgelerde Ortodoksların hamisi olarak söz sahibi olmak istiyordu. Rusların Osmanlı eyaletlerinde kurmaya çalıştığı hâkimiyet Türkler arasında da milli gururun ve dini duyguların yükselmesine yol açıyordu (Acar, 2004: 11-17). Rus milliyetçiliği ve Panslavizm politikasına karşı Rusya Türkleri ile Osmanlı arasında dayanışma kurulmuştu. Bu durum Rusya Türklerinin Osmanlı'nın sorunlarıyla ilgilenmesine neden oluyordu. Arsal da bu isimlerden birisidir (Ayda, 1991: 59-60). Duma'da bulunduğu dönemde Arsal "Pan-İslamist" olarak suçlandı. Arsal bu suçlamayı reddetmektedir. Arsal Müslümanlar olarak Pan-İslamizm güdüsüyle değil yaşama içgüdüsüyle bir arada bulduklarını ifade etmektedir. Müslümanlar olarak müşterek dinin hususiyetlerine ve milli özelliklerine bağlı kalmak temel amaçtı (Devlet, 2020: 190). Arsal,

Rusya'nın yenilgisi ile sonlanan Rus-Japon savaşının ardından Fransa'dan Rusya'ya dönerek örgütlenmeye başlayan soydaşlarıyla birlikte siyasi mücadeleye girişecekti (Ayda, 1991: 32-35). Bu dönem Müslüman-Türklerin örgütlenmeye başladığı yıllar oldu. Reşit Kadı, İsmail Gaspıralı ve Yusuf Akçura gibi isimler Rusya'da Türk milliyetçiliğinin gelişimine önemli katkı sağladı. Milli faaliyetlerin neticesinde 1905 yılında dini ve milli kongreler toplandı (Ayda, 1991: 39-44). 17 Ekim 1905'te II. Nikola'nın meşrutî monarşiyi ilan etmesiyle (Baharççek ve Ağır, 2014: 9) genel bir hürriyet ortamı oluşmuş ve bu ortamdan en çok baskı altında tutulan (Hablemitoğlu, 2004: 84) Türklere fırsat doğmuştu. Türkler, Rusya'da çeşitli kongreler düzenleyerek Müslümanların birliği için uğraştı (Akıncı, 2013: 8). Müslümanlar İttifakı çatısı altında partileşerek meclise girmeye çalışan Türkler, bunun mümkün olmaması üzerine, KADET Partisi'ne üye olarak Duma'ya girdi. Arsal da KADET Partisine üye olarak II. ve III. Duma'ya girmeyi başardı (Ayda, 1991: 45-54). Arsal, Duma üyeliği boyunca Rusya'nın Müslüman Türkleri Ruslaştırma politikalarına karşı haklarını savundu (Akınar, 1991: 396). Arsal yalnızca Rusya Türkleri ile ilgilenmiyordu. Soydaşları olarak gördüğü Finlandiya'nın muhtariyetini de savundu (Raevuori, 1968: 27; Koşay, 1967: 18). Türklerin milli benliklerini ve kültürlerini korumak için mücadele eden Arsal, Türk okullarının bütçeden eşit pay hakkını dile getirdi (Caferoğlu, 1967: 13, 15). Arsal, 1917 yılında İdil-Ural Devleti'nin kuruluşunda önemli roller aldı. Öyle ki Arsal bu devletin meclis başkanlığı ve devlet başkanlığı görevini üstlendi (Akınar, 1991: 397). Arsal, Milli-Medeni Muhtariyetin oluşum sürecinde millet ve azınlık meseleleri üzerinde çalışmalar yaptı. P. Springer ve Otto Bauer'in millet yaklaşımını inceleyen Arsal, Milli-Medeni Muhtariyetin anayasasını hazırladı (Taymas, 1959: 32-33). Arsal'ın tasarısı "ulusal-kültürel özerklik" ilkesine dayanıyordu. Buna göre aynı ulustan olup fiilen değişik coğrafyalarda bulunan kişilerin, aynı toprağa dayalı olmayan bir yönetimde özerklik elde etmeleri mümkündü (Pultar, 2017: 51). Aynı yıllarda Bolşevikler Rusya'da hakimiyetini kurmuştu. Bolşevikler yeni kurulan muhtariyete son verdi. Artık Arsal'ın Rusya'da yaşaması zorlaşmıştı. Bunun üzerine Arsal, Finlandiya'ya sığındı (Raevuori, 1968: 28-29). Burada yaşarken I. Dünya Savaşı sona ermişti. Paris'te bir barış konferansı düzenlenecekti. Bunun haberini alan Arsal, 1919 yılında Paris Barış Konferansı'na katılmaya karar verdi. Arsal, konferansa Rusya'daki soydaşlarının haklarını dile getiren bir muhtıra sundu (Taymas, 1959: 41). Paris'te kalan Arsal, burada Sorbonne Üniversitesi'nde Türk-Tatar kavimleriyle Orta Asya tarihi derslerine girdi (Akınar, 1991: 397). Arsal'ın Paris'te bulunduğu bu yıllarda Türkiye'de önemli politik değişimler yaşanmaktaydı. Kurtuluş mücadelesini tamamlamış olan Türkiye, cumhuriyet rejimini benimsemişti.

Gelişmeleri takip eden Arsal, Türkiye'ye gelmek ve Atatürk ile tanışmak istiyordu. 1924 yılında Türk Ocakları Kurultayı'na katılmak üzere Türkiye'ye gelen Arsal, burada Atatürk ile tanıştı. Tanışmanın ardından Atatürk, Arsal'ı yeni kurulan devlete katkı sağlaması için Türkiye'ye davet etti. Arsal'ın yanıtı "emredersiniz Paşam" şeklinde oldu (Ayda, 1991: 148-151). Arsal, bu tarihten itibaren yeni kurulan devletin önemli aktörlerinden birisi olacaktır.

Arsal'ın Millet ve Milliyetçilik Yaklaşımı

Arsal, Türkiye'de millet ve milliyetçilik alanında kapsamlı çalışma yapan ilk kişi olarak nitelendirilmiştir (Fındıkoğlu, 1955: 411; Bolay, 2002: 1326). Arsal'ın çalışmalarında yol gösteren kuvvet Türklüğe ve Türklüğün geleceğine olan imandı (İnalçık, 1963: 49). Arsal'ın millet ve milliyetçilik yaklaşımı kendine özgün bir teorik yaklaşım olarak nitelendirilmiştir (Güngör Ergan, 2017: 219; Pultar, 2017: 63). Arsal milletlerin oluşumunda dilin ve tarihi mazinin önemine vurgu yapar. Milletlerin oluşumunda belirli bir bölgede yaşayan insanların uzun bir zaman boyunca bağımsız kalabilmesi önemli bir şarttır (Arsal, 2018: 80). Bu durum milletlerin tarihi varlıklar olduğu anlamına gelir. Buna göre her milletin tarihi kendi milletinin oluşum sürecini ve benliğini anlatır. Arsal'ın millet anlayışı ilkçi (primordialist) yaklaşımla benzerlik gösterir. İlkçi yaklaşım milletleri doğal ve eskiçağlardan beri var olan yapılar olarak görür (Shils, 1957: 133). Clifford Geertz milletlerin oluşumunda "ilksel bağlılıkların" önemine değinir. Bu ilksel bağlılıklar açıklanamaz, tinsel ve doğal niteliktedir. Bireyin akrabasına, komşusuna ya da dindaşına olan bağlılığı bu ilksel bağlılıktan kaynaklanır. Geertz'e göre bu bağlılıklara tüm toplumlarda ve her bireyde farklı derecelerde de olsa daima rastlanır (Geertz, 2010: 289). Arsal'ın yaklaşımında ise ilksel bağlılıklara benzer bir kavram olarak "milliyet duygusu" yer alır. Arsal'a göre milliyet duygusu ya da hissi milletler kadar eskidir. Bu duygu irsiyet kanunlarınca kuşaktan kuşağa güçlenerek aktarılır (Arsal, 2018: 90). Milliyet duygusu insanların tabii bir özelliği durumundadır. Bu duygu daha milletler oluşmadan önce bireylerde var olan bir duygudan kaynaklanır. Bu duygunun kökenini anlamak için milletlerin oluşum sürecine bakmak gerekir. Arsal'a göre milletlerin kökeni aileden başlar. Ailelerin büyümesi ile soylar oluşur, soyların büyümesi ile oymaklar ortaya çıkar. Oymakların birleşimi sonucunda ise kabileler oluşur. İleri bir aşamada kabileler güçlü bir merkezi hakimiyet altında toplandığında ortaya devlet çıkar. Ailenin genişlemesi ile oluşan soylar kalabalık bir kitle haline dönüşmesiyle dallara ve kollara ayrılır. Ancak bunlar da zamanla dallara ve kollara bölünerek yeni soylar oluşur. Giderek çoğalan soylar zamanla birbirinden ayrılır ve farklı alanlara yerleşmeye başlar. Böylece soylar birbirinden

uzaklaşarak yabancılaşır. Bunun neticesinde de akrabalık bağları unutulur. Böylece dünyanın her bir köşesine insanlar yayılır. Belirli bir alanda soyların çoğalmasında sonucunda soylar arasında mücadele başlar. Güçlü olanlar zayıf olanlara saldırarak onların arazilerine, servetlerine el koymaya çalışır. Zayıf soylar da saldırgan soylara karşı mücadele etmek ve hayatlarını devam ettirmek zorundadır. Soyların bu amansız mücadelesi tüm canlıların ve insanların iç güdüleriyle benzerdir. Bu iç güdü yaşamak için her şeyi yapma ve yaşamını devam ettirmeye mâni olanlara karşı mücadele etme güdüsüdür. Arsal bu biyolojik kanunu “kategorik imperatif” kavramı ile ifade etmektedir (Arsal, 2018: 67-69). Kategorik imperatif kavramı (Kategorik buyruk; Koşulsuz buyruk) Kant düşüncesinin temel olgularından birisidir. Kesin buyruk, “*ancak, aynı zamanda genel bir yasa olmasını isteyebileceğinin maksime göre eylemde bulun*” ilkesine dayanır. Bireyin davranışlarını belirleyen ahlaksal ilke, herkes için geçerli ahlaksal bir yasa olmasını isteyeceği şekilde olmalıdır (Kant, 2002: 17, 38). Arsal da Kant gibi kategorik imperatif kavramı ile evrensel nitelikte bir esası benimsemektedir. Ancak Arsal’ın farklılığı kategorik imperatif kavramı ile yaşamak için mücadele içgüdüsünü ifade etmesidir.

Arsal’a göre soyların hayatta kalabilmesi için mücadele etmesi tek başına yeterli olmuyordu. Ayrıca soyun sahip olduğu nüfusun büyüklüğü ya da soy içerisindeki bireyler arasındaki bağlılık duygusu da yeterli değildi. Varlığını devam ettirmek isteyen soylar ayrıca diğer soylarla birleşmek zorundaydı. Bu birleşmeler bir sonraki aşama olan oymakları meydana getiriyordu. Benzer gereksinimlerden dolayı oymaklar da birleşmek zorunda kalıyordu. Böylece devletten bir önceki aşama olan kabileler meydana geliyordu. Bu kabileler de hayatta kalabilmek için kabile birleşmelerini yapmak zorunda kalıyordu. Her birleşme birleşen gruplar arasındaki çatışmayı azaltıyordu ancak bu durumda da diğer birleşen gruplarla çatışmaların başlaması ile daha büyük birleşmelerin oluşmasına neden oluyordu. Devletin kökeni de bu birleşmelerin (kabile birleşmelerinin) nihai bir aşamasıydı. Rekabete ve hayatta kalma mücadelesine dayanan bu süreç devletin kurulması ile çatışmanın ortadan kalktığı düzene geçiyor. Böylece birleşen topluluklar bir devletin egemenliği altında nizam içinde yaşama imkânına sahip oluyor (Arsal, 2014: 343; Arsal, 2018: 70-71). Arsal’ın yaklaşımında devletin ortaya çıkışı yararlı bir süreçtir. Çünkü hukuk ve düzen bir devlet içerisinde mümkün olur. Arsal’ın yaklaşımının bir benzerini Cicero’nun görüşlerinde görmek mümkündür. Cicero, devleti hukuk birliği şeklinde tanımlamaktadır. Ona göre devlet yararda birliktir (Cicero, 1823: 28). Arsal, topluluklar arasında yaşanan birleşmelerin temelinde rakip topluluklarla olan mücadelenin olduğunu ifade ediyor. Ayrıca birleşmeler barış yolu ile gerçekleşmek zorunda değildir. Nitekim birleşmeler daha çok

bir güçlü topluluğun diğer zayıf topluluk üzerinde güç uygulaması ile gerçekleşmektedir. Birleşmeler sağlanınca yeni oluşan topluluk içerisinde bireyler arasında yeni topluluğa karşı bağlılık duygusu da oluşur. Çünkü bağlılık duygusunun kökeni her bireyin tabiatında bulunan toplumsal huy sayesinde mümkün olmaktadır. Çünkü insanın yaşayabilesi için içinde yaşadığı topluluğun yaşaması gerekir (Arsal, 2018: 71-72). Bu durumda milliyet duygusunun kaynağı üç temel unsura dayanır. İlki en mühim hayat prensibi olan hayatını sürdürmek için mücadele etme güdüsüdür. İkincisi mücadele için gruplaşma mecburiyetidir. Üçüncüsü insanların tabiatında olan toplumsallaşma güdüsü, bir topluluğa dahil olarak barış içerisinde yaşamak ihtiyacı ve içgüdüsüdür. Giddings'in ifadesiyle *fellow-feeling* (tür bilinci) yaşamına devam etmeyi mümkün kılan bir birlikteliktir (Giddings, 1914: IX-43). Bu durumda milliyet duygusu insanların ruhundan gelen bir duygudur. İnsanlar yaşamlarını sürdürebilmek için içgüdüsel olarak içinde bulunduğu topluluğa bağlılık göstermektedir. Aile üyelerine yakınlık ve bağlılık hissi milletin oluşumu ile millete bağlılık hissine dönüşmektedir. Milliyet duygusunun kaynağı ve özü olan bu his ilkel topluluklarda dahi görülen insanın ait olduğu gruba karşı duyduğu bağlılık hissidir (Arsal, 2018: 75). Milletler karşılıklı duygulara sahip bireylerin toplamıdır. Milletin üyeleri arasında merhamet, karşılıklı bağlılık ve toplumsal dayanışma gibi eğilimler bulunur. Çünkü bir insanın belli bir topluluk içerisinde yaşıyor olması bireyin tabiatında sahip olduğu insani toplumsal eğilimlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu toplumsal çevre insanı insanlaştıran bir çevredir. Topluluklar arasındaki mücadeleler her topluluk içinde dayanışma ve bağlılık duygusuna dönüşmektedir. Bireyin varlığının devamlılığı ve insanlığın uygarlık yolunda gelişmesinin yegâne şartı sıkı bir dayanışma içinde olan birey ve ailelerden oluşmuş kavim ve milletlerin oluşumudur (Arsal, 2018: 74). Böylece Spencer'ın da ifade ettiği gibi küçük yapılardan daha kapsamlı yapılara doğru bir ilerleme gerçekleşmektedir (Spencer, 1890: 67, 383).

Arsal'ın millet anlayışında birey ve millet benzer duygularla hareket eden varlıklardır. Hem bireyler hem milletler için yaşamak ve varlığını devam ettirmek temel prensiptir. Ayrıca bireyler ve milletler varlıklarını ve yaşamlarını devam ettirmek için benzer güdülere sahiptir. Her ikisi de var olmak ister ve her ikisi de varlığını sürdürme azim ve iradesine sahiptir. Bireylerin sahip olduğu bu azim ve irade "kendini koruma" güdüsü olarak adlandırılır. Milletlerin bu çaba ve iradesine de milliyetçilik denir. Bireylerin ve milletlerin sahip olduğu bu hisler biyolojiye dayanan psikolojik ve sosyolojik kanundur (Arsal, 2018: 76).

Arsal'a göre milletler de bireyler gibi özgün varlıklardır. Bu varlıklar kendisini oluşturan bireylerin bir benzeridir. Bu durum kişilik farklılıklarını göz ardı etmez. Ancak bireyler, tüm insanlara özgü özellikler barındırır (Nutku, 2014: 8). Birey ile millet arasındaki bu benzerlik Leibniz'in "monad" kavramı ile benzerlik göstermektedir. Ona göre bileşik olanlar kendisini oluşturan parçaların (atomların) birleşmesidir (Leibniz, 2019: 39). Bu kural milletler için de geçerlidir. Milleti oluşturan bireyler ortak benzerlikler ve duygular barındırır. Bu durum kişilik farklılıklarının olmadığı anlamına gelmez. Çünkü her birey aynı ruhi gelişim seviyesine sahip değildir. Nitekim bu farklılıklar gelişimin ve ilerlemenin kaynağıdır. Ancak her millet kendisini oluşturan bireylerin ortak bir özelliğini taşır. Her birey, içinde yaşadığı milletin bir huyunu ve özelliğini taşır. Buna "milli karakter" denir. Milli karakter bütün bireylere hâkim olan genel ve ortak eğilimlerdir. Milli karakter belirli durumlarda insanların neredeyse aynı şekilde düşünmesine, aynı şekilde hareket etmesine neden olur. Milli karakter ahlaki vasıfları değil, genel ve ortak eğilimleri ifade etmektedir. Milleti oluşturan topluluklar arasında etnolojik ya da antropolojik bakımdan ne kadar farklılık olursa olsun bir millet oluştuktan sonra kaçınılmaz olarak ortak bir milli karakter de oluşur. Çünkü milli karakter o milletin oluşum sürecinin neticesidir. Aynı topraklarda, ortak koşullar içerisinde uzun yıllar boyunca birlikte yaşamış olmanın bir neticesidir. Bu süreçte karşılıklı etkileşim ve temaslar, bilinçsiz taklit ve irsiyet kanunu neticesinde milli karakter oluşur (Arsal, 2018: 103-104). Le bon (2014: 27-28) buna maşeri ruh demektedir. Arsal'a göre milli karakter de milliyet duygusu gibi yok olmaz. Bir millet dağılsa, devletini kaybetse ve milletin üyeleri birbirinden uzak yerlerde dahi yaşasa milli karakter yaşamaya devam eder (Arsal, 2018: 106). Arsal, kendisinden ders aldığı Durkheim'in, ortak bilincin çok yavaş oluştuğu ve aynı şekilde değiştiği düşüncesini paylaşmaktadır (Durkheim, 1926: 276). Aristoteles de ırkların ya da milletlerin oluşumunun uzun zaman aldığını söylemektedir (Aristoteles, 1975: 8-38, 146). Liberal milliyetçiliğin öncülerinden olan Tamir de toplumların sürekliliğe dayanan tarihi ve kültürel varlıklar olduğunu belirtmiştir (Tamir, 1993: 134). Milli ruhun oluşumu tekâmül ve çevre ile uyum esaslarına bağlıdır. Bir milli karakter oluştuktan sonra esas unsurları bakımından değişmez. Ancak zamanın, çevrenin, meydana gelen büyük olayların, büyük düşünür ve şahsiyetlerin tesiri sonucunda yeni koşullara adapte olarak gelişir. Milli karakter ve milli anlayış çeşitli araçlarla gelişir. Edebiyat, eğitim ve öğretim kuruluşları gibi telkin araçları ve taklit kanunu bu araçlara örnektir. Bu araçlar sayesinde milli karakter yaygınlaşır ve kalıtım yolu ile kuşaktan kuşağa aktarılır (Arsal, 2018: 106-107). Arsal'ın kendisinden ders aldığı Gabriel Tarde'nin taklit kanunu dediği bir durum oluşmakta ve insanlar bilinçli ya da bilinçsiz

bir şekilde birbirini izlemekte ve ortak eğilimler gelişmektedir (Tarde, 1903: 2-3). Karşılıklı gerçekleşen taklitler sonucunda topluluk belli bir özgünlük kazanmaktadır (Tarde, 2011: 79). Benzer şekilde milletin dili ile örf ve adetlerinin birleşmesi milli karakterin oluşum süreci ile benzerlik göstermektedir (Arsal, 2018: 106). Her millet belli bir topluluk içinde yaşamaktan kaynaklanan kendine özgü özellikler barındırır. Bu durum milletler arasında belirli farklılıkların olması anlamına gelir. Ancak bu farklılıklar ussal beceriler niteliğinde değildir (Arsal, 2018: 102). Arsal, Descartes'in izinden giderek tüm insanların akıl becerisi bakımından eşit olduğunu savunur (Descartes, 2007: 73). Arsal, üstün ırk düşüncesini reddetmekte ve ilkel kabilelerden bu yana tüm sağlıklı insanların rasyonel düşünme becerisine sahip olduğunu savunmaktadır. Fakat, milletler arasında uygarlık ve gelişim yönünden farklılık bulunabilir (Arsal, 2018: 108).

Bireyin Millet İçindeki Rolü

Arsal'ın düşüncesinde millet ile birey arasında anlamlı ve derin bir bağ bulunmaktadır. Bu ilişki bireye sorumluluklar yüklemektedir.

Arsal'a göre yaşamanın anlamı edinilen gayelerdir. Çünkü gayesiz yaşayan bir insan dirilikten başka bir şey değildir. Oysa hakiki hayat manevi hayattır. Manevi hayatın özünde ise gaye vardır. Hangi gayenin anlamlı ve değerli olduğu ise şahsi ve maddi olup olmamasına bağlıdır. Maddi ve cismani gayeler bencil ve alçak gayelerdir. Oysa insanın ailesine, kabilesine, milletine ya da tüm insanlığa dönük gayeleri yüksek gayelerdir. İnsanın kendisi dışında bir insan topluluğunun hayrını amaç edinen idealler değerli gayelerdir. Bir toplulukta diğerkâm ve manevi gaye edinen insanların çokluğu oranında o topluluk güçlü ve hayatını devam ettirme kabiliyetine erişmiş olur (Arsal, 1946a: 3). Bu tür insanlar ruhi ve fikri gelişim göstermiş insanlardır. Ancak ruhi ve fikri gelişim için kişinin hareket sahasında hür olması gerekir. Çünkü sıkı vesayet ve kontrol altındaki bireylerde irade kuvveti gelişemez. Bu tür insanlar ise fikri istiklale sahip olamaz. Ruhi gelişimin temelinde insanın her türlü tecrübeyi bizzat kendisinin yaşamış olması gerekir. Çünkü tecrübe edilmeyen gerçekler inanç niteliğinde kalır. Bu durumda birey, çevresinde makul olarak kabul edilen tüm fikir ve hayat prensiplerini olduğu gibi benimser. Arsal'ın yaklaşımında hür bireylerin esas olduğu ancak hür bireylerin milletine karşı sorumlu olduğu bir millet anlayışı vardır. Milletlerin gelişimi için hürriyet en önemli prensiptir. Milletlerin ilim ve uygarlık alanında ilerlemesiyle özgürlük arasında önemli bir ilişki vardır. Fakat milletin devamlılığı için bireylerin ait olduğu millete karşı ahlaki sorumlulukları bulunmaktadır (Arsal, 1946b: 3). Bu düşünce liberal milliyetçiliğin önde gelen temsilcilerinin ortak

düşüncesidir. MacCormick bireylerin üyesi oldukları topluluğa karşı sorumlulukları bulunduğunu ifade eder. Çünkü bireyin kimliği ve otonomisi içinde bulunduğu topluluğa dayanır (MacCormick, 2015: 924). Miller ise milletleri birbirine karşı sorumlulukları olan etik topluluklar olarak nitelendirir (Miller, 1995: 11). Bu ahlaki gelişim ise hürriyetin esas olduğu toplumlarda gelişebilir. Bu toplumlar hukuken eşit bireylerden oluşur. Bu toplumda bireyin vicdan hürriyeti, düşünce hürriyeti ve meslek seçimi hürriyeti gibi haklar anayasaca korunur. Bu tür devletler demokratik devletlerdir ve demokrasinin hâkim olduğu topluluklarda kanunen yasak olmayan fiiller hariç her fert tamamen hürdür. Çünkü insan başlı başına bir kıymettir. Bu düşüncenin temelinde ise insanın akıl gücü ve kabiliyeti yatar (Arsal, 1945a: 2; Arsal, 1945b: 3; Arsal, 1945c: 3; Arsal, 1945e: 2). Demokratik düzen ise keşfedilen en adil ve makul toplumsal düzendir (Arsal, 1945d: 2). Ancak böyle toplumlarda bireysel bilinç, idrak ve bilgi seviyesi gelişebilir. Bu toplumlarda birey kendisinin bir manevi değer olduğunu hisseder ve bireysel haysiyet hissine sahip olur. Böyle insanlar ise hür olmak ister ve yaşadığı toplumda kuvveti oranında rol almak ister (Arsal, 1945a: 2). Hürriyet gelişimin kaynağı olurken ahlaki ödevler devamlılığın ve hayatta kalmanın kaynağıdır. Ahlaki, ilmi, siyasi idealler peşinden koşan insanların ruhları da dinç ve hayat dolu olmaktadır (Arsal, 1946c: 3). Bireyler gibi milletler de amaçsız, idealsiz yaşayamazlar. Milli ya da insanlığa dair idealleri olmayan topluluklar sönük bir hayat sürmeye mahkûm olur. Ferdi diğerkâm gayeler bireyin ruhunda en sağlam temel olduğu gibi, milletler ve beşerî topluluklar için de insanları birbirine bağlayan, tüm bireyler için ortak manevi gayeyi teşkil eden kütleli idealler de toplumsal psikolojinin en sağlam esasıdır. Yayılmış ya da yayılma gücüne sahip olan büyük fikir ve idealler milletlerin, insan topluluklarının ve tüm insanlığın idaresini mümkün kılar. Arsal'a göre tarih, fikir ve ideallerin gerçekleşmek için rekabet ettiği yerdir. Bu idealler hayat bulduğu topluluk içinde insanlara tesir eden, onların ruhunda heyecan yaratan, yeni ümitler uyandıran ve yaşama gücünü artıran fikirlerdir. Bu tür fikir ve idealler ise yaşadığı toplum ve memleketin saadeti için uğraşan, kanun ve düzen konularıyla yakından ilgilenen bir veya birkaç kişinin eseridir. Bunlar büyük şahsiyetlerdir (Arsal, 1946d: 3).

Milli idealler milli hayatta dönüşümü ve inkılabı içeren fikirlerdir. Bu tür fikir ve idealler istikbale dönüktür. Milli ideallerin dışında bir de milli ideolojiler vardır. Milli ideoloji bir milletin hayat ve kâinat hakkındaki görüşü, inanış ve duyularının tümüdür (Arsal, 1946d: 3). Yaşayan her milletin kendine özgü bir hayat felsefesi bulunmaktadır. Bu felsefe o milletin ruhi ve tarihi özelliklerinden, iklim ve iktisadi şartlarından doğar. Milli ideoloji sayesinde milletler kendine özgü bir varlık niteliğini kazanır. O, insanları birbirine

bağlayan manevi bir unsurdur. Milletler milli ideoloji olmadan yaşayamaz. Milli ideoloji yavaş gelişir, fakat zor değişir ve yüzyıllarca hayatta kalır. Milli ideolojinin en önemli unsuru ise milliyet esasıdır. Milliyet esası milletlerin kendi varlığına bağlılığını ifade eder. Milliyet esası milli ideolojinin temel unsurudur. Ancak milli ideolojiler aynı zamanda dini kurallar, edebiyat, örf ve âdet gibi milli unsurları da barındırır. Bu unsurlar değişime açıktır. Ancak milli ideolojinin tek değişmez unsuru milliyet esasıdır. Bir bireyin kendi kimliği hakkındaki bilinci ne ise bir millet için milliyet esası da odur (Arsal, 1946e: 2).

Arsal'ın birey ve millet ilişkisine dair görüşlerinde birçok düşünürün etkisi olduğu görülmektedir. Bu düşünürler arasında çeşitli farklılıklar bulunmaktadır (Güngör Ergan, 2017: 237). Örneğin Arsal, ders aldığı Durkheim ve Tarde gibi birbirinin zıttı olan düşünürlerden farklı yönlerden etkilenmiş ve ortaya yeni bir yaklaşım koymuştur. Toplumun bireye indirgenerek açıklanamayacağını, aksine bir bütün olarak kavranması gerektiğini savunan Durkheim ile toplumun bireylerden oluştuğunu savunan Tarde arasında önemli ayrım bulunmaktadır (Çebi, 2012: 2). Tarde, sosyal olarak her şeyin ya icat ya da taklit olduğunu iddia etmektedir. İnsanlar sahip olduğu taklit güdüsü ile birbirini izler (Tarde, 1903: 2-3). Toplumun temelinde insanlar arasında gerçekleşen taklit kanunu vardır. Taklit kanunu olmaksızın toplumsal yaşam var olamaz (Çebi, 2012: 7). Tarde'ye göre toplum bir yansımalar değişimine dayanıyor. Karşılıklı birbirini taklit etmek ve kazanılan ve de farklı biçimlerde düzenlenen taklitler sayesinde belli bir özgünlük kazanarak ilerlemektedir (Tarde, 2011: 79). Durkheim ise dini toplumsal bilincin temel kaynağı olarak nitelendirmektedir (Erdoğan, 2018: 237). Ayrıca din ortak soy mitinin gelişimine de katkı sağlamaktadır (Durkheim, 2005: 206). İnsanlar arasındaki yardımlaşmanın temelinde ise akrabalık bağları ya da akraba olunduğuna dair inançlar vardır. Böyle bir toplumda birey, grubun bir parçasıdır ve ondan ayrı düşünülemez (Durkheim, 2005: 212). Durkheim, toplumların evrimleştiğini ancak evrimin belirleyici nedenlerinin bireylerin dışında gerçekleştiğini savunmaktadır. Toplumlarda ya da bireylerde gerçekleşen değişimlerin temelinde toplumsal ortamda ortaya çıkan değişimler vardır (Durkheim, 2014: 292-293). Arsal, milletlerin oluşumunda taklidin önemini kabul etmesi bakımından Tarde ile benzeşmektedir. Ancak milletlerin medenileşmesi ve ilerlemesi ile milletlerin oluşumunda dinin rolü gibi konularda Durkheim ile ortak noktalar barındırmaktadır. Arsal (2018: 106), önemli şahsiyetlerin milli bilincin oluşması bakımından Tarde ile benzerlik gösterirken, toplumsal şartların bireylerin davranışlarına ve toplulukların şekillenmesine etkisi (Arsal, 2018: 68-71) yönünden Durkheim ile benzerlik göstermektedir.

Kozmopolitlik, Federalizm ve Barış Meselesi

Arsal, milliyet esasını yok sayan ve milletlerin son bulacağını iddia eden kozmopolitlik düşüncesini eleştirmektedir. Çünkü milliyet esası hiçbir zaman ortadan kalkmaz. İnsanlar daima topluluk halinde yaşamıştır ve yaşayabilir. Bunun temelinde de *kütle hissi* duygusu vardır. Bu his insanın içinde yaşadığı topluluğa ait olduğuna yönelik duygusudur. Bu hissin yok olması mümkün değildir. Bu nedenle milliyet duygusundan mahrum fertlerden oluşan bir beşeriyet inşa edilemez. Milliyetsiz bir beşeriyet için bütün milletlerde var olan milliyet duygusunun yok olması gerekir. Ayrıca dünyadaki bütün insanların aynı ruhi özelliklere ve ideolojilere sahip olması gerekir. Son olarak milli psikolojiler arasında hiçbir farkın olmaması gerekir. Tüm bunların gerçekleşmesi mümkün değildir. Milletler, birbirinin benzeri olan atomların oluşturmuş olduğu cisimler gibidir. Milletler de birbirinin benzeri olan bireylerin birleşmesinin bir neticesidir. Atomların birleşmesi ile farklı cisimler oluştuğu gibi insanların birleşmesi ile de farklı milletler oluşmaktadır. Aynı zamanda atomların birleşimlerinden oluşan altını demire dönüştürmek mümkün değilse bir Fransız milletini de İngiliz milletine dönüştürmek mümkün değildir (Arsal, 2018: 143-144).

Arsal, kozmopolitlik düşüncesinin milletleri savaşların ve düşmanlığın kaynağı olarak kabul eden görüşü reddetmektedir. Çünkü insanlar arasında savaşları doğuran sebep milliyet esası değildir. Hatta milliyet esası ile rakip topluluklar bir çatı altında birleşme imkânı bulmaktadır. Nasıl ki aile kurumu aileler arasındaki çatışmanın nedeni değilse milletler de milletler arasındaki çatışmanın temel sebebi olamaz. Eğer böyle olsaydı aile kurumunu da ortadan kaldırmak gerekecekti (Arsal, 2018: 144-145). Platon (2010: 279-282) sağlıklı bir devlet düzeni için aile kurumunu ortadan kaldırmıştı. Bu düzende dünyaya gelen çocukların herkese saygı göstermesi için biyolojik anne ve babasını tanımasını istememişti. Böylece her çocuk, her kadın ve adama babası olma ihtimali ile iyi davranacaktı. Ancak Platon (2012: 256-257) bu düşüncesinden *Yasalar* adlı eserinde vazgeçecektir. Devlet adına aile içindeki sevgi ve bağlılık duygusu nasıl feda edilemezse, kozmopolitlik adına tüm milletler de feda edilmez. Ayrıca hiçbir millet bir başka milletin tarihine ve geleceğine aynı hassasiyette bağlı olamaz (Arsal, 2018: 146-148). Bu görüş liberal milliyetçiliğin temsilcilerinden Miller ile de uyumludur. Miller'e göre birey için öncelikli olan içinde yaşadığı topluluktur. İnsanlık ise sonra gelir. Her insan içinde yaşadığı topluluğun kimliğini taşır. Bundan ötürü her birey içine yaşadığı topluluğa karşı sorumluluğa sahiptir (Miller, 1995: 11-12). Bu yasa partikülarist etik ilkesinden gelir. Bireylerin ahlaki davranışları kendileri arasındaki ilişkiye göre belirlenir (Miller, 1995: 49-52).

Arsal'a göre bugünkü milletlerin yüksek kültür seviyesinden doğan psikolojik durumları onları tek bir çatı altında birleşmesine imkân vermemektedir. Ayrıca her milletin kendine özgü ahlaki ve hukuki anlayışı, irsileşmiş ve derinleşmiş milliyet duyguları gelişmiştir. Eski çağlarda küçük toplulukların birleşmesi ile büyük toplulukların oluşması her zaman temsil yolu ile gerçekleşmekteydi. Temsil ise iki şekilde gerçekleşmekteydi. Bunlar ihtiyari taklit ve zoraki temsil yollarıydı. İhtiyari taklitte küçük topluluklar büyük ve güçlü toplulukların örf ve adetlerini, lisanını, inançlarını ve toplumsal düzeni sağlayan kurallarını zorlama olmaksızın benimsiyordu. Zoraki temsilde ise büyük ve hâkim bir topluluk kendi lisanını, inançlarını ve kanunlarını baskı ve güç uygulayarak zayıf topluluğa kabul ettiriyordu. Bu devirde diller çok gelişmemişti. Topluluklar arasında psikolojik farklılıklar henüz derinleşmemişti. Aşağı yukarı benzer nitelikte olan toplulukların taklit yolu aracılığıyla başka bir topluluk içerisinde erimeleri kolaydı. Yüksek kültür seviyesine ulaşmış günümüz topluluklarında bu taklit kanunu uygulanamaz. Bunun nedeni tüm milletlerde kendilerine özgü kalıtsal ruhi özelliklerin derinleşmiş olmasıdır. Zoraki temsilde de artık günümüz milletlerinin tek bir millet olmaları mümkün değildir. Zorbalığın hâkim olduğu bu temsil yöntemi kültürce gelişmiş olan günümüz milletlerinin ahlaki ve hukuki anlayışına uymamaktadır. Son olarak temsil yolu ile birleşmelerde hangi milletin taklit edileceği ya da zorla temsil edileceği bilinmemektedir. Ancak günümüzde eğer böyle bir temsil olarsa bu temsili hangi milletin yapacağı belirsizdir. Tek bir milletin diğer bütün milletleri temsil edeceği bir durumda bir milletin diğer tüm milletlere tahakkümü olacaktır. Arsal, medeni milletlerin karşılıklı olarak birbirlerinden çok şey aldığını belirtiyor. Fakat, bu tür alışverişler milletlerin milli bünyelerinde bir değişikliğe yol açmıyor. Çünkü milletler başka milletlerden aldıkları fikir ve müesseseleri kendi milli bünyelerine uyarlıyor. Hatta yabancı milletlerden alınan farklılıklar milletin gelişiminin bir unsuru oluyor (Arsal, 2018: 149-152). Nitekim bütün medeniyetler ve kültürler birbirinden etkilenmiştir (Arsal, 1946f: 3). Bu nedenle günümüzde milliyetsiz bir beşeriyet imkansızdır.

Arsal, milliyet esasını yok sayan kozmopolitliği reddetmektedir. Ancak tüm milletlerden oluşmuş bir federasyonun oluşmasına da destek vermektedir. Arsal, milli devletler federasyonu olarak isimlendirdiği bu birliğin gerekliliğine işaret eder. Bu gerekliliğin temelinde ise savaşların engellenmesi ve her milletin eşit ve hür olarak varlığını sürdürebilmesi ihtiyacı vardır. Arsal, Cicero (2014: 8-25), Kant (1960) ve Farabi (2015: 97-98) gibi isimlerin peşinden gider ve ebedi barış için dünyada bir milli devletler federasyonunun kurulmasını arzu eder. Ancak Arsal'ın dünya devleti milliyet esasını yok saymaz. Çünkü dünyada yaşanan savaşların temel nedeni milliyet esası değildir. Savaşların

temel sebebi iktisadî çıkar çatışmaları ve güçlü toplulukların tahakküm eğilimidir. Ulus devletleri ortadan kaldırmadan, devletler arasındaki savaşları ortadan kaldırmanın akılcı yolu, bu amaca dönük kuvvet ve araçlara sahip milletlerarası bir otoriteyi teşkil etmektir (Arsal, 2018: 185-190). Arsal'a göre tarihin ilerleyen bir aşamasında tüm milletlerin dahil olduğu bir federasyon kurulacaktır. Ancak bu federasyonun varlığını sürdürebilmesi için akılcı ilkelere ihtiyaç vardır. Demokratik devletlerde hâkim olan bu esaslar birey temellidir. Bu görüşe göre devlet birey için kurulmuştur, birey devlet için değil. Bireylerin devlet tarafından dahi ihlal edilemeyeceği tabii hakları vardır. Bu haklar çerçevesinde her fert otonomdur. Bu haklar her insanı, başkasının her zorbalığından ve tecavüzünden korur. Devlet, bireyin hukukça tanınmış olduğu bu haklara mutlak bir şekilde saygı göstermek zorundadır. Hukuki bir yapı olarak devlet, sahip olduğu egemenlik yetkisini kendisini oluşturan bireylerin onayı ve rızası ile elde eder. Devletlerin varlık nedeni kendisini oluşturan bireylerin hak ve hürriyetini korumasıdır. (Arsal, 2018: 191-192). Arsal, birey-devlet ilişkisinde liberalizmin esas aldığı ilkeleri millet-federalist devlet ilişkisine uyarlamaktadır. Nasıl ki devletlerin varlık nedeni kendisini oluşturan bireyler ise federal devletin varlık sebebi de kendisini oluşturan milli devletlerdir. Federal devletin görevi kendisini oluşturan milli devletlerin hürriyetini, milli egemenliğini ve geleceğini korumaktır (Arsal, 2018: 193). Benzer şekilde MacCormick, milliyetçiliği liberal ilkelerle temellendirmektedir. MacCormick bireye özgü olanı milletlere de uygulamaktadır. Çünkü ahlaki olarak gerekçelendirilebilir politik ilkeler evrenselleştirilebilir (MacCormick, 2002: 175). Kişilere saygı ulusal kimliklere de saygıyı gerektirir. Bireye saygı bireyin ait olduğu kimliğe de saygıyı gerektirir (MacCormick, 2002: 183). İnsanlar bağlamsal bireylerdir. Özgür insan kendi potansiyelini, desteğini aldığı, içinde bulunduğu toplumda gösterir (MacCormick, 2002: 176). Arsal da liberal ilkelerden yola çıkarak milli devletlerin bireye benzer tabii haklarına vurgu yapmaktadır. Bir devletin yetki alanı kendisini oluşturan bireylerin tabii haklarıyla sınırlıdır. Benzer şekilde federal devletin yetki alanı kendisini oluşturan devletlerin egemenlik haklarıyla sınırlıdır. Nitekim federal devletin anayasası da kendisini oluşturan milli devletler tarafından oluşturulur. Federal devlet ile kendisini oluşturan milli devletler arasındaki ilişki Arsal'ın deyimi ile *délégation (vekâlet) telakkisi* ilkesine dayanır. Bunun anlamı federal devletin yetkileri kendisini oluşturan milli devletlerin federal devlete bırakmış olduğu yetki ve görevlerle sınırlıdır. (Arsal, 2018: 193). Arsal, federal devleti oluşturan milli devletlerin hâkimiyetini esas alır ve tüm milli devletler federal devlet bünyesinde eşit temsil edilir (Arsal, 2018: 198-199). Barışı esas alan böyle bir federasyon milliyetçiliğe ters

düşmez (Güngör Ergan, 2017: 235). Ancak milliyet esasının ve milletlerin eşit temsilini ilke edinen bir federal devlet varlığını devam ettirebilir.

Arsal'ın federalist devlet yaklaşımı, Kant'ın federalist devlet yaklaşımı ile uyumluluk göstermektedir. Her iki düşünür de dünya barışı için ortak bir teşkilatın gerekliliğini kabul etmektedir. Kant, devletlerarası ilişkilerin hukuka dayandığı bir evrensel federasyonun dünya barışının tesis edebileceğini savunmuştur (Kant, 2010: 56). Ebedi barışı sağlamanın yolu hukuk ilkelerinin tesis edilmesidir (Kant, 1960: 17-18). Kant, iki tür hukuk düzeninden bahseder. Hukuk düzeninin ilki devletlerin kendi içerisindeki düzene ilişkindir. Kant'a göre her devletin esas teşkilatı cumhuriyetçi olmalıdır. Cumhuriyetçilik esası hürriyeti, müşterek bir kanuna bağlılığı ve vatandaşlar arasında eşitlik prensibini olanaklı kılar. Hukuk düzeninin ikinci yönü devletlerarasındaki düzene ilişkindir. Kant'ın devletler hukuku hür devletlerden kurulu bir federasyona dayanmaktadır (Kant, 1960: 18, 22). Arsal da Kant gibi devletlerin eşitliği ve egemenliği esasını kabul etmiştir.

Azınlık Meselesi

Milletlerin kendi sahasında hür ve özgür olması, vicdanın, ahlakın ve adaletin bir gereğidir. Arsal her milletin hürriyetinden yanadır. Ancak hür olmak demek ayrı bir devlet kurma hakkına sahip olmak değildir. Çünkü milliyet prensibi demek her milletin kendi milli hayatında ve işlerinde otonomisi demektir. Ancak milliyet prensibi demek her devletin bağımsız bir devlet olması gerektiği anlamına gelmez. Milliyet esası din, dil, kültür ve gelenekler alanında özgür olma ve milletleriyle ilgili meselelerde devlet müdahalesi olmaksızın kendi otonomilerine sahip olma hak ve hürriyeti demektir. Bu anlamda esas olan bir milletin, azınlık da olsa milliyet esasını yaşayabilmesidir. Nitekim Arsal, belli bir milletin bağımsız bir devlete sahip olabilmesi için belirli gereksinim ve koşullara ihtiyaç duyduğunu savunur. Bir azınlığın bir devlet kurabilmesi için daha önce bir devlet kurmuş olması, toplu halde yaşıyor olması ve varlığını sürdürebilmesini mümkün kılacak kadar kalabalık bir nüfusa sahip olması gerekir (Arsal, 2018: 200-202). Miller de bir milletin devlet kurabilmesi için belirli şartlara sahip olması gerektiğini söyler. Miller, mümkün olduğunca homojen yapılardan yanadır (Yumlu, 2017: 28-29). Çünkü homojenlik dayanışmayı ve karşılıklı güveni getirir (Miller, 1995: 90-91). Tamir de çok kültürlülüğe karşı homojenlikten yanadır. Tamir'e göre yabancı sayısı arttıkça "Makul eşitlik" aşılmakta ve ortaya kimlik krizi çıkmaktadır. Toplumsal bütünlük için eşit üyelik, anayasacılık ve evrensel haklar gibi politikalar her zaman yeterli olmamaktadır. Bu tür politikalar sosyal ve siyasal

iş birliği için yeterli bir zemin sunmaz (Tamir, 1993: 162-165). Oysa tarihi birimler olarak milletler karşılıklı güveni ve iş birliğini daha mümkün kılar.

Arsal, günümüz devletlerinden hiçbirinin halkında çoğunluğu temsil eden hâkim bir unsurun olmadığını ifade etmektedir. Devletlerin neredeyse tümünde farklı din, dil ve kültürden olan etnik topluluklar vardır. Bu zümrelerin yaşadıkları devlete karşı azınlık hakları bulunmaktadır. Bu haklardan ilki kendi din, dil ve kültür işlerinde özgür olmalarıdır. İkinci olarak azınlıklar kendilerine ait okullar açabilir. Ancak devlet dilinin de okutulması şarttır. Üçüncü olarak kendi dilinde kitap, dergi ve gazete çıkarma hürriyetine sahip olmalarıdır. Dördüncü olarak çeşitli alanlarda cemiyetler kurabilirler. Son olarak azınlıkların sahip olduğu bu hakların dışında yaşadıkları devlette bütün vatandaşlara verilen haklara azınlıklar da sahiptir (Arsal, 2018: 202).

Milliyetçilik ve İlerleme

Arsal, milletlerin kültürce yükselmesinin, ekonomik refahının gelişmesinin ve toplumsal olarak adil bir düzene ulaşabilmesinin temel koşulu olarak bütün milletlerin uygarlık ve kültür olanaklarından aynı oranda faydalanabilmesine, özgür ve bağımsız olabilmesine bağlı olduğunu ifade ediyor. Milliyetçilik, bütün insanlığın kültürce ilerlemesi için çabalamak, mutlu ve müreffeh kılmak için diğer milletlerle iş birliği esasıdır. İnsanlığın gelişimi için bütün milletlerin gelişimi gerekmektedir. Bunun için her milletin kendi hayrı için çalışması gerekir. Nitekim hiçbir millet kendi refahı ve gelişimi için başka milletten medet umamaz. Bu biyolojik bir kanundur. Bu kanun yaşamak istiyorsan kendini kendin düşün, hayat ve bekanı kendin temin et ve kendin için kendin mücadele et ilkesidir (Arsal, 2018: 240-241). Milliyet esası hem milletlerin kendi gelişimi için hem tüm insanlığın gelişimi için gerekli bir ilkedir. Bu anlamda milliyet esası evrensel dayanışmayı artıran ilerlemenin ve gelişimin kaynağı olan bir prensiptir. Arsal'ın milliyetçilik esası akliselime, adalete, beşerî dayanışmaya ve başka milletlerin hürriyetine saygı göstermeye dayanır. Rasyonel milliyetçilik hürriyetçi ve liberaldir. Bu tür milliyetçilikte tüm milletlerin ve tüm milletlerde yaşayan bireylerin hürriyeti arzu edilir. Çünkü akılcı milliyetçilik eşitlikçidir ve her milletlerin yaradılış, kabiliyet ve gelişim kapasitesi yönünden eşit olduğunu kabul eder. Onun milliyetçiliği demokratik, idealist ve iyimserdir. İktisadi refahın gelişmesi ve serbest gelişim imkânlarının artması ile dünyada refahın, gelişimin, barışın ve huzurun artacağını düşünür (Arsal, 2018: 245-248). MacCormick (2002: 176) ve Miller (1995: 93-97) yeniden dağıtım için ulus devletlerin en iyi birimler olduğunu düşünür. Yeniden dağıtım sosyal adaleti ve refahı mümkün kılan politikadır.

Milletlerin gelişmesi ve ilerlemesi için en iyi düzen demokratik düzendir. Çünkü demokratik düzende bireyler özgürdür. Demokrasi halkın hâkimiyetine dayanan hukuki bir düzendir. Bunlar demokrasinin temel değerleridir. Bu değerler demokrasinin iki hukuki prensiple korunur. İlki bireyin hayat ve gelişimi için özgürlüklerinin devlet tarafından korunması ve tanınması ilkesidir. İkinci prensip ise devlet idaresinde kanunların hâkimiyeti esasıdır (Arsal, 1945d: 2). Arsal, aynı anda bireylerin ve milletlerin hürriyetini savunur. Çünkü hürriyetinden mahrum olan insan ümitsiz olur. Ümitsiz insan ise ruhu yaralanmış ve yıpranmış insana döner. Hürriyet rejiminin temini, insanları her sahada ilerleme ve yükselme eylemine yönlendirir. Bu tür bireylerde yaratma, icat etme gibi yetenekler gelişir. Özgür memleketlerde uygarlığın ve kültürün hızlı bir şekilde gelişmesinin nedeni budur (Arsal, 1946g: 2). Arsal, Demokratik toplumdan, bireyin ve milletlerin hürriyetinin esas olduğu bir düzenden yanadır.

Sonuç

Sadri Maksudi Arsal, Türkiye’de Erken Cumhuriyet döneminde ulus inşa sürecine büyük katkıları bulunmuş bir devlet adamı, siyasetçi ve bilim insanıdır. Millet ve milliyetçilik yaklaşımı ile Türk siyasal hayatına önemli katkılarda bulunmuştur. Türk Dil Kurumu’nun, Türk Tarih Kurumu’nun ve Türk Hukuk Tarihi disiplininin kuruluşunda önemli katkıları olmuştur (Pultar, 2017: 44, 56, 60). Nitekim Arsal, Türk Hukuk Tarihinin dünyada ve Türkiye’deki ilk hocası ve bu dersin ilk kitabının yazarı olmuştur (Birinci, 2017: 75). Arsal’ın bu faaliyetlerinde millet ve milliyetçilik meselelerine olan ilgisinin etkisi gözükmektedir. Arsal’ın millet yaklaşımına bakıldığında ilkçi görüşle önemli benzerlik gösterdiği anlaşılmaktadır. Arsal milletleri köklü ve tarihi yapılar olarak nitelendirmektedir. Nitekim tarih ve dil bir milletin oluşumunda önemli unsurlardan ikisidir. Arsal, milletleri tarihi ve kültürel birimler olarak nitelendirmektedir. BU yönü ile lieral milliyetçi yaklaşımla uyum göstermektedir. İkinci olarak Arsal millet düşüncesini liberalizmin bireye dönük yaklaşımı ile temellendirmekte ve bireye özgü olanı millete aktarmaktadır. Bu nedenle Arsal’ın dönemin milliyetçilik yaklaşımlarından ayıran yönü milletleri birey temelli bir yaklaşımla meşrulaştırmasıdır. Milletler yalnızca etnik ya da kültürel bir topluluğun bütünü değildir. Milletler aynı zamanda bireyler gibi tabii varlıklardır. Nitekim bireyin sahip olduğu özellikler ve haklar milletler için de geçerlidir. Bu yönüyle Arsal, kendisinden çok daha sonra “liberal milliyetçilik” kavramı üzerinde duracak olan MacCormick ile benzerlik göstermektedir. Denebilir ki, Arsal, birey temelli millet anlayışını MacCormick’ten çok daha erken bir dönemde temellendirmiştir. Ayrıca toplumların ilerlemesi

için Arsal, milletlerin tıpkı bireyler gibi özgür ve hür olması gerektiğini savunmaktadır. Bir topluluğun gelişmesi için o toplumda bireylerin hürriyeti önemlidir. Dünya medeniyetinin ilerlemesi ve barışın tesisi için de milletlerin hürriyeti önemlidir. Son olarak Arsal kozmopolitliği eleştirmesi bakımından liberal milliyetçi düşünürlerle benzeşmektedir. Arsal'a göre milletler benzer ruhi, fikri ve karakteristik özellikleri itibarıyla uyumlu topluluklardır. Bu uyumu bozacak ve milliyet esasını yok sayacak bir kozmopolitik zararlıdır. Bireylerin hürriyeti esastır. Ancak bireylerin içinde bulunduğu kütleyle karşı ahlaki sorumlulukları vardır. Çünkü milletler aralarında çeşitli bağları bulunan ve belli bir uyum içerisinde yaşayan varlıklardır. Bu durum milletlere kendisini oluşturan parçalardan ayrı bir kimlik kazandırır. Bireyin hürriyeti esas olmakla birlikte bireyin parçası olduğu topluluğa karşı çeşitli sorumlulukları vardır. Bu yönüyle Arsal'ın yaklaşımı Kant, MacCormick ve Miller'in yaklaşımı ile benzerlik göstermektedir. Ancak onu özgün kılan "kategorik imperatif" kavramıyla farklılaşmasıdır. Arsal, Tamir ve Miller gibi kozmopolitik düşüncesini eleştirmesi bakımından liberal milliyetçi yaklaşımla benzerlik göstermektedir. Arsal'ın liberal milliyetçi yaklaşımla örtüştüğü noktalar; milletleri tarihi ve kültürel birimler olarak görmesi, milletleri birey temelli liberal ilkelerle tanımlaması, liberal ilkelerin ve demokrasinin kolektivite içerisinde anlam bulacağı düşüncesi, kolektiviteye karşı bireylere ödev ve sorumluluklar yüklemesi, kozmopolitizm düşüncesine karşı durması ve bir devlet içerisinde yaşayan azınlıklar için "kültürel özerklik" (Pultar, 2017: 44) kavramını geliştirmesi bakımından söylenebilir. Bu yönüyle Arsal'ı Türk siyasal hayatı içerisinde özgün yapan yönü liberal milliyetçi temaya sahip milliyetçilik anlayışıdır.

Arsal, liberal milliyetçi bir temaya sahip olmakla birlikte liberal milliyetçi düşünürlerden ayrıldığı yönleri de bulunmaktadır. Nitekim Arsal liberal milliyetçi kuramın gelişim koşullarında yaşamamıştır. Liberal milliyetçilik atomistik birey anlayışına ve küreselleşme karşısında yaşanan yurttaşlık krizine karşı gelişmiş bir yaklaşımdır. Oysa Arsal'ın yaşadığı dönem küreselleşmenin daha çok teorik olarak dillendirildiği bir dönemdir. Ayrıca Arsal'ın yaşadığı dönemler I. ve II. Dünya Savaşı'nın yaşandığı dönemlerdir. Toplumsal bütünlüğe verdiği önem devletlerin yaşamış olduğu bağımsızlık risklerinden gelebilir. Ancak Arsal, Rusya'da bir azınlık olarak "yurttaşlık krizine" maruz kalması bakımından liberal milliyetçilikle örtüşebilir. Arsal'ın liberal milliyetçilikle yaşadığı ortak bir sorunu da vardır. Bu sorun, bireylerin sahip oldukları özgürlük karşısında içinde buldukları topluma karşı ödev ve sorumlulukları arasında nasıl bir denge kurulduğu belirsizliğidir. Bu yönüyle, bu çalışmada Arsal'ın bir liberal milliyetçi olup olmadığı tartışılabilir olmakla birlikte liberal milliyetçi bir temaya sahip olduğu ortaya çıkmaktadır.

Kaynakça

- Acar, K. (2004). *Resimlerle Rusya, savaşlar ve Türkler*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Akıncı, A. (2013). Osmanlı-Türk milli kimliğinin oluşmasında Rusya Türkleri, göçler ve Türko-
loji çalışmalarının rolü. *Akademik Bakış Dergisi*, 38, 1-18.
- Akpınar, T. (1991). Arsal, Sadri Maksûdî. *TDV İslam Ansiklopedisi*, (3), 396-397.
- Aristoteles (1975). *Politika*. (Çev. Mete Tunçay). İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Arsal, S. M. (06.01.1946g). Demokrasi ve hürriyet. *Tasvir Gazetesi*, s.2-3.
- Arsal, S. M. (07.04.1946a). İnsanların manevî hayatında gaye ve ideallerin rolü. *Tasvir Ga-
zetesi*, s.3.
- Arsal, S. M. (10.12.1945a). Demokrasinin ilmi ve ruhi esasları, *Tasvir Gazetesi*, s.2.
- Arsal, S. M. (12.05.1946c). Ruhî ve manevî hayatın zenginliği ve yaş. *Tasvir Gazetesi*, s.3.
- Arsal, S. M. (13.01.1946e). Milli ideoloji ve yabancı ideolojiler. *Tasvir Gazetesi*, s.2.
- Arsal, S. M. (14.04.1946d). Milletlerin hayatında fikir ve ideallerin rolü. *Tasvir Gazetesi*, s.3.
- Arsal, S. M. (17.02.1946b). İlim ve hürriyet. *Tasvir Gazetesi*, s.3-4.
- Arsal, S. M. (1930). *Türk Dili İçin*. Ankara: Türk Ocakları Yayınları.
- Arsal, S. M. (2014). *Türk tarihi ve hukuk*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Arsal, S. M. (2018). *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları: Milliyet Duygusunun Sosyolojik,
Psikolojik ve Tarihi Temelleri Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Arsal, S. M. (21.04.1946f). Medeniyet mahsulleri ve kültür kıymetleri zail olmaz. *Tasvir Ga-
zetesi*, s.3.
- Arsal, S. M. (21.10.1945b). Dünyada iki türlü telâkki karşı karşıya. *Tasvir Gazetesi*, s.3, 7.
- Arsal, S. M. (23.12.1945e). Demokrasinin istinad ettiği ilmî ve felsefî esaslar. *Tasvir Gaze-
tesi*, s.2.
- Arsal, S. M. (29.10. 1945d). Demokrasi ve hukuk. *Tasvir Gazetesi*, s.2.
- Arsal, S. M. (30.12.1945c). Demokrasi ve müsavat esası. *Tasvir Gazetesi*, s.3.
- Ayda, A. (1991). *Sadri Maksûdî Arsal*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Aydın, A. (2011). Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Adnan Menders'in siyasi hayatının başlama-
sı. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (8), 1-9.
- Baharççek, A., & Ağır, O. (2014). Rusya'nın başarısız demokratikleşme tarihi. *Birey ve Top-
lum*, 4(8), 5-27.
- Berkes, N. (2012). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 18.Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Birinci, A. (2017). Türk Hukuk Tarihçisi Sadri Maksudi'nin Hayat Hikayesi ve Eserleri. F. Ge-
dikli, A. A. Yörük & M. E. Kalıpçı (Ed.), *Ord. Prof. Sadri Maksudi Arsal'a Armağan Özel
Sayısı* (s. 75-122). İstanbul: İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası.
- Bolay, S. H. (2002). Cumhuriyet Dönemi Düşünce Hayatı. Güzel, H. C., Çiçek, K. ve Koca, S.
(Ed.), *Türkler Cilt 17* (s. 1315-1401). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Bowen, A. G. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Rese-
arch Journal*, 9 (2), 27-40. <https://doi.org/10.3316/QRJ0902027>
- Caferoğlu, A. (1967). Sadri Maksudi Arsal'ın aziz hatırası. *Türk Kültürü Dergisi*, 5(53), 13-16.

- Charney, D. (2003). Identity and liberal nationalism. American Political Science Association, 97(2), 295 – 310. <https://doi.org/10.1017/S0003055403000686>
- Cicero, M. T. (1823). *De republica*. Bostoniae: Everett.
- Cicero, M. T. (2014). *Yükümlülükler üzerine*. (Çev. C. Cengiz Çevik). İstanbul: Türkiye İşbankası Kültür Yayınları.
- Çebi, M. S. (2012). Yeniliklerin yayılmasında sosyal taklidin ve kanaat önderlerinin işlevsel önemi: Gabriel Tarde'in sosyal taklit teorisi açısından bir inceleme. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 34, 1-18. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/ikad/issue/64885/989001>
- Dagger, R. (2004). Communitarianism and Republicanism. G. F. Gaus and C. Kukathas (Ed.), *Handbook of Political Theory*, (167-179), London: Sage Publications.
- Descartes, R. (2007). *Felsefenin ilkeleri*. (Çev. Mesut Akın). İstanbul: Say.
- Devlet, N. (2020). *Rusya Türklerinin millî mücadele tarihi (1905-1917)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Durkheim, E. (1926). *De la division du travail social*. Paris: Librairie Feliz Alcan.
- Durkheim, E. (2005). *Dini hayatın ilkel biçimleri*. (Çev. Fuat Aydın). İstanbul: Ataç Yayınları.
- Durkheim, E. (2014). *Toplumsal işbölümü*. (Çev. Özer Ozankaya). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Erdoğan, A. (2018). Yeni Bir Din: Milliyetçilik? *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Kasım, (7), 227-253. <https://doi.org/10.32739/uskudarsbd.4.7.52>
- Erkan, Ü. (2019). Rusya'da modernleşme hareketleri, Rusya Müslümanları ve İsmail Gaspralı. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 12(27), 758-776. <https://doi.org/10.12981/mahder.578882>
- Farabi (2015). *İdeal devlet*. (Çev. Ahmet Arslan). Ankara: Divan Kitap.
- Fındıkoğlu, Z. F. (1955). Prof. Sadri Maksudi'nin son eseri ("Milliyet Duygusunun Esasları" adlı eser hakkında). *Türk Yurdu*, 251, 408-411.
- Gedikli, F., Yörük A. A. ve Kalıpçı, M. E. (Ed.). (2017). *Ord. Prof. Sadri Maksudi Arsal'a armağan özel sayı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası.
- Geertz, C. (2010). *Kültürlerin yorumlanması*. (Çev. Hakan Gür.). Ankara: Dost.
- Giddings, F. H. (1914). *The principles of sociology*. New York: The Macmillan Company.
- Güngör Ergan, N. (2017). Sadri Maksudi Arsal'da millet ve milliyet. F. Gedikli, A. A. Yörük ve M. E. Kalıpçı (Ed.), *Ord. Prof. Sadri Maksudi Arsal'a Armağan Özel Sayısı* (s. 219-238). İstanbul: İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası.
- Hablemitoğlu, N. (2004). *Çarlık Rusyası'nda Türk kongreleri (1905-1917)*. Ankara: Kırım Dergisi Tarih Araştırmaları.
- Heywood, A. (2015). *Siyasetin temel kavramları*. (Çev. Hayrettin Özler). Ankara: Adres Yayınları/Liberte.
- İnalçık, H. (1963). Sadri Maksudi Arsal (1880-1958). *Türk Kültürü*, (5), 49-52.
- Kant, I. (1960). *Ebedi barış üzerine felsefi deneme*. (Çev. Yavuz Abadan ve Seha L. Meray). Ankara: Ajans Türk Matbaası.
- Kant, I. (2002). *Ahlak metafiziğinin temellendirilmesi*. (Çev. Ioanna Kuçuradi), Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- Kant, I. (2010). Yaygın Bir Söz Üstüne: "Teoride Doğru Olabilir, Ama Pratikte İşe Yaramaz" [Teori ve Pratik]. H. Çörekçioğlu (Der.), *Kant Felsefesinin Politik Evreni* (s. 17-57). İstanbul Üniversitesi Yayınları.

- Karabulut, T. (2014). Yurttaşlığın krizini yeniden düşünmek: liberal milliyetçilik ve anayasal yurtseverlik kuramları. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 69(4), 871-890.
- Kılıç, M. (2007). Erken Cumhuriyet dönemi Türk milliyetçiliğinin tipolojisi. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (16), 113-140.
- Koşay, H. Z. (1967). Sadri Maksudi Arsal'ın hizmetleri ve millet anlayışı. *Türk Kültürü Dergisi*, 5(53), 17-24.
- Kushner, D. (1979). *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu (1876-1908)*. (Çev. Şevket Serdar Türet, Rekin Erdem, Fahri Erdem). İstanbul: Kervan Yayınları.
- Kymlicka, W. (1998). *Çokkültürlü yurttaşlık: Azınlık haklarının liberal teorisi*. (Çev. Abdullah Yılmaz.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Laçiner, Ö. ve Bora, T. (1995). Die Turk republiken und die Türkei: der zweite Anlauf", *Zeitschrift für Türkeistudien*, 8(1), 115-138.
- Le Bon, G. (2014). *Kitleler psikolojisi*. (Çev. Hasan Can). Ankara: Tutku Yayınları.
- Leibniz, G. W. (2019). *Monadoloji: metafizik üzerine konuşma*. (Çev. Atakan Altınörs). İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- MacCormick, N. (2002). *Questioning sovereignty: law, state, and nation in the European commonwealth*. New York: Oxford University Press.
- MacCormick, N. (2015). Doğal Hukuku Yeniden Ziyaret (Kitap Değerlendirmesi: John Finnis, Doğal Hukuk ve Doğal Haklar). (Çev. Şule Şahin Ceylan). *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 64(3), 915-930. https://doi.org/10.1501/Hukfak_0000001795
- Miller, D. (1995). *On nationality*. Oxford: Clarendon Press.
- Nutku, U. (2014). Leibniz'in monadlar teorisinin tarihsel önemi. *Kilikya Felsefe Dergisi*, (1), 1-14.
- Önsoy, R. (1989). Osmanlı Batılılaşma hareketleri ve Atatürk İnkılâpları. *Erdem Dergisi*, 4(14), 365-377.
- Özer, M. A., Ayhan, U., ve İrdem, İ. (2018). Liberal milliyetçilik ve türk milliyetçiliği: Bir dikotomi mi yoksa uygulanabilir bir argüman mı? *TESAM Akademi Dergisi*, 5(1), 35-62. <https://doi.org/10.30626/tesamakademi.392688>
- Pakaslahti, A. (1968). Önsöz. Yrjö Raevuori (Yazar), *Sadri Maksudi ve Türk-Fin Münasebetleri* (s. 7-18). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 8-No: 9(B1).
- Platon (2010). *Devlet*. (Çev. Can Ersöz). İstanbul: Şüle Yayınları.
- Platon (2012). *Yasalar*. (Çev. Candan Şentuna ve Saffet Babür). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Poray, R. (1967). Ord. Prof. Dr. Sadri Maksudi Arsal. *Türk Kültürü Aylık Dergisi Sadri Maksudi Sayısı*, (53), 299-300.
- Pultar, G. (2017). Dedem Sadri Maksudi Arsal (1878-1957). F. Gedikli, A. A. Yörük ve M. E. Kalıpçı (Ed.), *Ord. Prof. Sadri Maksudi Arsal'a Armağan Özel Sayısı* (s. 44-74). İstanbul: İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası.
- Raevuori, Y. (1968). *Sadri Maksudi ve Türk-Fin münasebetleri*. (Çev. Aydın Yeğen). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Shils, E. (1957). Primordial, personal, sacred and civil ties. *The British Journal of Sociology*, 8(2), 130-145.
- Spencer, H. (1890). *Principles of psychology*. London: Williams and Norgate.
- Tamir, Y. (1993). *Liberal nationalism*. New Jersey: Princeton University Press.

- Tamir, Y. (2019). *Why nationalism*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Tarde, G. (1903). *The laws of imitation*. (Trans. Elsie Clews Parsons). New York: Henry Holt and Company.
- Tarde, G. (2011). *Geleceğin tarihinden alıntılar*. İstanbul: Say.
- Taymas, B. A. (1959). *Kazanlı Türk meşhurlarından iki maksudiler*. İstanbul: Sıralar Matbaası.
- Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü (1967). Sadri Maksudi Sayısı. *Türk Kültürü Aylık Dergisi*, 53, 297-346.
- Ünal, F. ve Kavuncuoğlu, S. (2015). Prens Sabahattin ve adem-i merkeziyetçilik anlayışı. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (45), 118-130.
- Yayla, A. (2002). *Liberalizm*. Ankara: Liberte.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, C. ve Bıçakçı, H. (2019). Osmanlıdan günümüze liberalizm ve liberal partiler. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (72), 212-226.
- Yörük, A. A. (2017). Sadri Maksudi Arsal için bir bibliyografya denemesi. F. Gedikli, A. A. Yörük ve M. E. Kalıpçı (Ed.), *Ord. Prof. Sadri Maksudi Arsal'a Armağan Özel Sayısı* (s. 123-163). İstanbul: İstanbul: İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası.
- Yumlu, O. (2017). David Miller'in liberal milliyetçilik savunusuna eleştirel bir bakış. *Amme İdaresi Dergisi*, 50(2), 25-50.